

Tísňová pastorage: pastorage Bílé soboty

Andreas Müller-Cyran

Úvod

Tísňová pastorage (Notfallseelsorge) je pastorage při náhlé smrti. Vznikla v Německu na začátku devadesátých let dvacátého století. Tehdy začali jednotliví pastorační pracovníci vytvářet na děkanátech nebo okresech struktury, které by umožnily zásahovým jednotkám pro odvrácení nebezpečí (policie, hasiči, lékařská záchranná služba) spolehlivou dosažitelnost církve. Není náhodou, že začátek tísňové pastorage spadá do období hromadného rozšíření mobilních telefonů. Pracovníci skupin nasazení, lékařské záchranné služby a policie chtěli a chtějí vyrozumět pastorační pracovníky, když jde o péči a doprovázení lidí, kteří byli konfrontováni s náhlou smrtí. Tísňová pastorage se neobrací se svou pastorační nabídkou výlučně na příbuzné a blízké (těžce zraněných nebo nemocných lidí), pozůstalé (zemřelých na následky úrazu nebo akutně probíhající nemoci), ale i na ty, kdo přežili (bez zranění nebo jen s lehkým fyzickým zraněním), na ty, kteří někoho pohřešují (jsou-li lidé nezvěstní) nebo na svědky (událostí, při nichž přišli lidé o život), případně na ty, kteří poskytli první pomoc. Pastorage v těchto tísňových situacích je uplatňována co nejdříve, spíše minuty než hodiny po nástupu události.

Také samotní pracovníci zásahových jednotek se mohou stát postiženými: o péči o ně se však nestará tísňová pastorage, ale pastorage pro policii a hasiče. Ti zde nejsou předmětem úvah. Pastorage pro zásahové pracovníky předpokládá totiž znalost způsobu života a zkušeností pracovníků těchto jednotek. Tísňová pastorage naproti tomu pracuje epizodicky. Působí až tehdy, když událost nastala, tedy často teprve tehdy, kdy už lékař (záchranné služby) konstatoval smrt.

Tím se tísňová pastorage liší od toho, co se děje v hospicovém hnutí a v pastorační péči o umírající lidi. Podstatný zájem pastorage o umírajícího člověka spočívá v tom, aby se pokud možno proces umírání utvářel co nejlépe a v každém případě aby mohl být ovlivňován. Tísňová pastorage je konstitutivní pozdě: člověk již zemřel, jeho smrt nastala. Tísňové pastoraci jde spíše o to, aby se zaměřila na účinky náhlé smrti na pozůstalé.

Péče o akutně truchlící lidi není nová. Ve Skutcích apoštolů (9,36-43) je zdokumentován první „zásah“ tísňové pastorage. Po smrti jedné ženy zavolají Petra, který se zdržuje v blízké vesnici. Jsou k němu posláni dva muži, kteří ho prosí: „„Přijď rychle k nám!“ Petr se hned s nimi vydal na cestu.“ (Sk 9,38b-39a). Petr se nechal vyrušit, přehodnotil priority a vyhledal pozůstalé. Pastorage v tísňových situacích používá jednání apoštola jako vzor: Neptá se na důvody té prosby, neptá se, jaký člověk zemřel a zda se „vyplatí“ nechat se vyrušit a jít s nimi. Není zde uvedeno, že by Petr zjišťoval, jestli byla zemřelá pokřtěná nebo biřmovaná, avšak v tísňové situaci smrti vstane a jde.

Tísňová pastorage má dvě podstatné dimenze. 1. struktura: pohled na propojení a průsečíky, které musí být vybudovány a rozvíjeny, aby mohla být tísňová pastorage spolehlivě účinná v příslušné době, a 2. obsahy, pohled na recepci aktuálních poznatků humanistických věd o potřebách akutně psychicky traumatizovaných lidí.

1. Struktura (struktury) tíšňové pastorage: Když někde ve střední Evropě náhle, neočekávaně zemře člověk (a ostatní to vnímají), přicházejí na místo zásahové síly pro zabránění nebezpečí (tj. policie, požárníci a lékařská záchranná služba). Na základě statistik úmrtí se odhaduje, že zhruba 20 – 25 % všech lidí v naší společnosti umírá v současné době náhle a zcela nečekaně mimo oblasti, které společnost pro umírání vyhradila, jako jsou např. nemocnice, hospice, pečovatelská zařízení, domy pro seniory nebo domácí péče. Zásahové jednotky působí zpravidla v rámci struktur na místě. Všímají si pozůstalých a odhadují jejich psychický stav. Na přání pozůstalých si pak z místa zásahu vyžádají pastoračního pracovníka.

Tento průsečík mezi odvrácením nebezpečí a pastorcí je velmi žádoucí, protože obě strany náleží k rozdílným myšlenkovým, životním i jazykovým světům. Když vyjíždí vozidlo lékařské záchranné služby „rychle“ k místu nasazení, počítá se ve vteřinách a minutách. Když vyjíždí pastorační pracovník „rychle“ k pozůstalým, mohou uplynout i hodiny. Pravidla „záchrannářské logiky“ jsou jiná než „pastorační logiky“. Pracovník lékařské záchranné služby neobtelefonává všechny farnosti ve spádové oblasti, ale volí předem určené číslo (mobilního) telefonu, na kterém se pastorační pracovník bude hlásit spolehlivě po celých 24 hodin každý den v roce.

Struktury v tíšňové pastorcí jsou založeny na hlavním motivu solidarity: jeden pastorační pracovník je dosažitelný zástupně za všechny pastorační pracovníky děkanátu (okresu). Když obdrží od dispečinku záchranné služby požadavek na pastorační doprovázení, přebere ho zástupně za pastoračního pracovníka, který je kompetentní pro danou oblast, kde došlo k události nebo se vyskytla potřeba pastoračního doprovázení. Zda tuto pastorační službu vykoná sám, nebo se pokusí dostihnout teritoriálně příslušného pastoračního pracovníka, nebo zda se tohoto úkolu ujme nějaký další pastorační pracovník, to záleží na něm, na domluvě v systému a na dostupných zdrojích.

Rozhodující je, aby pokud možno do hodiny byl nějaký pastorační pracovník spolehlivě u postiženého – a aby byl pro tuto službu kompetentní. To se týká obsahové inovace, která je s tíšňovou pastorcí spojena.

Až do začátku 90. let dvacátého století se humanistické vědy, zde především klinická psychologie a psychiatrie, zabývaly převážně otázkou, jakým způsobem mohou být lidé, kteří trpěli poruchami v důsledku traumatu, účinně terapeuticky léčeni. Se začátkem tíšňové pastorage a jejím sekulárním pandánem, „krizovou intervencí v záchranné službě“ (KIT), vzniklo nové zadání otázky: Jak mohou být lidé, kteří se nacházeli nebo se aktuálně nacházejí v traumatické expozici (k tomu patří např. i to, že právě viděli, jak nějaký člověk náhle umírá), tak stabilizováni a jak mohou být jejich zdroje posíleny tak, aby se v důsledku nevyvinuly žádné poruchy jako následek traumatu, ale aby tito lidé mohli přiměřeně truchlit. S tímto stanovením otázek se diferencuje psychotraumatologie od „peritraumatologie“. Zájem o to, co se v člověku děje během a krátce po traumatické expozici, vede k novým otázkám, téžistům a metodám bádání. Tíšňová pastorage k tomu poskytl v německy hovořících oblastech podstatný impuls.

Psychotraumatologické znalosti jsou základem odborně zodpovědné akutní péče o postižené. Zodpovědnost (tíšňového) pastoračního jednání na základě humanistických věd je obzvlášť vyžadována tehdy, když je akutně psychicky traumatizovaný člověk na základě své psychické dynamiky jen velmi omezeně schopen explicitně vyjádřit své aktuální prožívání a své potřeby. „Nihil nocere“ – jednáním mu nesmí být způsobeno žádné (další) poškození. Protože se chce církve svou nabídkou tíšňové pastorage uplatnit v celé společnosti a také se zde uplatňuje,

nepostačuje jen vnitrocírkevní legitimnost: diskurs o humanistických vědách jako základu akutní péče musí být interdisciplinárně veden přes rámec církve a teologie.

Až do změny „svátosti umírajících“ na „svátost nemocných“ na druhém vatikánském koncilu bylo „zaopatřování“ pevnou součástí pastorační praxe a identity. I když primárně stojí v centru pozornosti svátosti umírajících příjemce svátosti, tedy umírající člověk, cítili se lidé, kteří se zde stávali pozůstalými, přítomností pastoračního pracovníka zjevně dostatečně oslovování a utěšování. Dnes musíme v širokých oblastech farní pastore konstatovat, že přítomnost v okamžiku smrti již zřejmě zdaleka není součástí pastorační identity. Lékaři záchranné služby a jiné osoby zásahů informují stále znovu o zarážejících případech, kdy na žádost pozůstalých nakonec zastihli telefonicky pastoračního pracovníka a obdrželi pak podivné odpovědi: první zpětná otázka na náboženskou příslušnost pozůstalých je standardní. Při různosti vyznání odmítli pastorační „příslušnost“. Časté odpovědi duchovních se vztahují k tomu, že nemají čas, že časově blízká návštěva pozůstalých dnes „už není obvyklá“, že už je pozdě udílet či přijmout svátost pomazání nemocných. Ne všude je v pastoraaci považováno v případě náhlé smrti za prioritu zahrnout pozůstalé dostačujícím způsobem do pastoračního doprovázení.

To je pochopitelné u četného pracovního vytížení duchovních ve farnosti. Náhlá smrt překříží plány: nejen plány zemřelého a jeho pozůstalých, ale i těch, kdo zasahují – až po (tísňové) pastorační pracovníky.

Tísňová pastore je veřejností silně vnímána v kontextu katastrof a markantních událostí, o kterých intenzivně informují média. Tísňová pastore však více pracuje všedním způsobem: katastrofy, které vzbuzují pozornost a při nichž působí pastorační pracovníci, zauímají jen okraj jejich činnosti, spíše jsou to nesčetná náhlá úmrtí, která se týkají jen mála lidí a jsou sotva zaregistrována: úmrtí s kardiální příčinou (srdeční infarkty), sebevraždy, nehody, atd. Tyto každodenní události charakterizují vlastní působení tísnové pastore.

Konfrontace s náhlou smrtí: působení na pozůstalé

Změny nastanou bezprostředně s vnímáním události: Postižený člověk má dojem, že vše, co se kolem něho děje, je jako sen, jako film nebo jako děj na jevišti („derealizace“ jako potlačování skutečnosti). Udělá zkušenost, „jako by stál vedle sebe“, jako by sám poslouchal, co říká – ačkoliv on sám je původcem své řeči – kvazi-mluví, jako řízen někým jiným, pozoruje a vidí sám sebe v určitém druhu perspektivy kamery („depersonalizace“ jako potlačování vlastní osoby, zkušenost „sebe sama jako cizí osoby“). K tomu ještě vše neprožívá v kategorii času: pocit času a cit pro plynutí času jsou zrušeny, objektivně měřitelných několik minut se zdá být „věčností“. Pocity se rozštěpí a už nejsou vnímány („emocionální anestézie“). Postižený ví kognitivně, racionálně, co se děje (např. že milovaný člověk zemřel), avšak chybí pocit smutku, který k takovému vědomí patří. Takový člověk vnitřně nic necítí a na otázku, jak se mu daří, nedokáže vlastně odpovědět. Postižené lidi vnímá jejich okolí jako chaotické. Zdá se, jako by neexistovala žádná pravidla, jinak důvěrně známé struktury už nejsou nosné a nejsou už ani k dispozici. Kognitivní schopnosti jsou omezeny, i jednoduché obsahy paměti (např. tísnová telefonní čísla nebo prostorová orientace) jsou těžko vyvolatelné. Tyto změny jsou popisovány v psychotraumatologii jako „disociace“ (rozštěpení mentálních procesů), která je vyvolána vnější událostí extrémního zatížení (např. konfrontací s reálnou možností vlastní smrti, pozorování náhlé smrti jiné osoby). Změny necharakterizují, pokud se vyskytnou v bezprostřední časové souvislosti s událostí, žádný chorobný proces, ale představují normální, přiměřenou reakci normálního a zdravého člověka na nenormální událost. Během několika hodin opět mizí a postižený opět pociťuje pevnost, orientaci a strukturu

v chaotickém prožitku. Toto vnímání je zprostředkováno přítomností jiného člověka, slovní komunikace při tom hraje podřadnou roli.

Jsem – Boží jméno Prvního zákona

Mnoho pastoračních pracovníků udělá v tíšňových situacích tu zkušenost, že při prvním kontaktu s postiženým člověkem, navzdory konvenčním zvyklostem, se zdá být nepřiměřené představovat se svým jménem. Postižený je zcela a úplně pod vlivem náhlé ztráty člověka, který až dosud silně ovlivňoval jeho životní příběh. Jeho kognitivní schopnosti – mezi nimi i schopnost vnímat nějaké jméno – jsou značně redukovány. Pokud vlastní jméno má co do činění s kontextuální identitou, pak se jako první představení osvědčuje formulace: „Já na vás mám teď čas.“

Tato formulace vystihuje potřebu postiženého: Je sice obklopen mnoha lidmi zásahové skupiny, avšak nikdo není kompetentní pro jeho potřeby. Cítí se přehlížen a zmaten ve vnímání okolí, ve kterém mnoho lidí plní svůj úkol, vyplývající z podstaty zásahu, který však postižený neprohlédne nebo nezná. Není schopen, případně je jen velmi málo schopen vyjádřit svou potřebu orientace, vnímání a struktury, sám sebe zažívá jako bezmocného a své okolí jako chaos. Člověk, který se mu představí jako někdo, kdo mu říká, že „má na něho čas“, a tím ho staví do centra své pozornosti, odpovídá v této situaci jeho potřebám.

Vztah k Božímu jménu Prvního zákona (srov. Ex 3, 14) člověka napadne a není to náhodné. Implicitně zní v nepretenciózním a všedním pozdravu a představení sebe: „Mám na vás čas a jsem tu nyní pro vás“, Boží příslib Mojžíšovi a jeho lidu: „Já jsem viděl bídu svého lidu... Znam vaši bolest“ (Ex 3, 7) – a nakonec to změním. V příslibu přítomnosti, která se uskutečňuje v setkání s jinými lidmi, spočívá první krok ke zkušenosti, že v bolesti a smutku nejsou sami a mohou z toho čerpat útěchu.

Současně spočívá v tomto oslovení důležité sebevymezení toho, kdo je dělá: příslibuje svoji průběžnou přítomnost, avšak ne to, že se postará, aby nebyl žádný smutek, že všechno bude takové, jako to bylo před tím. Příklad přítomnosti spíše obsahuje sdílení bezmoci traumatizovaného a truchlícího člověka, ale také těch, kdo by chtěli pomoci a přes veškeré úsilí, techniku a angažovanost nedokáží zabránit smrti.

Jako každé jiné profesi, tak i pro pastoračního pracovníka je těžké postavit se bezmoci smrti. Jakkoli banálně zní toto konstatování, důsledky jsou velmi dramatické: Ani veškerý pokrok (záchrannářské) medicíny nedokázal odstranit smrt. Záchrannářský vrtulník, který přistává na zahradě, nedokáže opět přivést k životu již smrtelně ztuhlé tělíčko dítěte, které zemřelo na syndrom náhlého úmrtí kojenců. Lékař a jeho tým jsou v této situaci konfrontováni s bezmocí, která není výsledkem nějakého osobního selhání nebo nedostatku. Spíše jsou vystaveni funkcionální bezmoci, ze které není úniku: ta může být jen sdílena s truchlícími. Avšak je zde velké pokušení vyhýbat se zkušenosti funkcionální bezmoci a snažit se jí uniknout profesně specifickým akcionismem. Profese lékaře vybízí k tomu, aby truchlícímu člověku podal nějaké sedativum (uklidňující lék), protože výraz jeho truchlení těžko zvládá, anebo chtěl pomocí diagnózy dát smrti jméno, které však nic nevysvětluje. Pastorační pracovník zná pokušení prolomit neschopnost řeči nabídkou nějakého smyslu („Vaše dítě je teď jistě u Boha“), pozvat nebo vyzvat truchlící k modlitbě, ačkoliv by bylo žádoucí vydržet truchlení, které člověka zbaví řeči.

Sebeujištění, které spočívá v příslibu pouhé přítomnosti, chrání před tím, abychom se vyhýbali

bezmoci situace, a vede k zamyšlení nad ústřední ctností tíšňové pastorače, která spočívá méně v děláni a jednání, ale spíše v síle, která vydrží bezmoc a oněmění truchlících. Pastorační pracovník, který sám sebe představí a chápe se jako ten, kdo je zde, vnímá také přítomnost toho, kdo mu v této situaci poskytne oporu, kterou má poskytnout (předat) truchlícím.

Tajemství víry: zvěstujeme smrt

Bezprostředně po slovech proměňování následuje v liturgii aklamace přednesená jáhnem: „Tajemství víry“. Shromážděná obec odpovídá: „Tvou smrt zvěstujeme, tvé vzkříšení vyznáváme, na tvůj příchod čekáme, Pane...“ Tíšňová pastorače bere vážně, že před chválou vzkříšení je zvěstování smrti. „Zvěstovat“ zde znamená méně „zveřejnit“, spíše uznávat a uskutečňovat, že nastala smrt. Když je pastorační pracovník konfrontován s kontextem náhlé smrti a s lidmi, kteří jsou touto smrtí bezprostředně zasaženi, přispívá k tomu, že může být zvěstována smrt. Často je pastorační pracovník prvním člověkem, kterému pozůstalí mohou vyprávět, jak jejich milovaný člověk zemřel. Když pak spolu s pozůstalými přemýšlí, kteří lidé mají být o smrti brzy informováni, přispívá opět k tomu, že může být smrt zvěstována.

Pohledem na praxi církevního zvěstování se zdá, že je zde tendence „vyznávat vzkříšení“ – a přitom vypouštět nebo obcházet otázku, jaký význam by mohlo mít „zvěstovat smrt“ – a jak to přiměřeně vyjádřit. Vystává otázka, zda zvěstování smrti nemá jít dále než jen jako úvod (který lze vynechat či zkrátit) a příprava pro chválu vzkříšení: zvěstování smrti se zde zdá být téměř triviální, protože smrt je realita, která sotva potřebuje zvěstování. Kdo však něco ví o procesu truchlení pozůstalých, ten má přístup k tomu, co znamená rozšířené chápání „zvěstování“ smrti. To pak tvoří spíše nezbytnou dialektickou složku chvály vzkříšení. Jen tam, kde je hlášána smrt, je také možné chválit vzkříšení. Zvěstování smrti nepředstavuje nějakou trivialitu, kterou je možné přejít, ale podmiňuje (pozdější) chválu zkušenosti vzkříšení z mrtvých. Kde se pomíjí a škrtá zvěstování smrti, tam zůstává chvála vzkříšení psychicky i liturgicky „viset ve vzduchu“, protože chybí její předpoklad. Tíšňová pastorače v kritické situaci náhlé smrti umožňuje její konkrétní zvěstování.

Tíšňová pastorače se uskutečňuje na Bílou sobotu

Liturgie Bílé soboty je charakterizována naprostým klidem – v poměru k bohatému utváření bohoslužeb ve Svatém týdnu a o Velikonocích – bez událostí. Utrpení a smrt Ježíše byly zpřítomněny v uplynulých dnech, doba vzkříšení ještě nepřišla. Je to doba vnitřní usebranosti, věřící nemají žádný vlastní důvod a podnět, aby se shromáždili, kromě toho, aby si společně připomínali Ježíšovu smrt. Ale i tato setkání jsou jen minimálně strukturována. V ochromující a těžko snesitelné atmosféře jedinečné absence struktury Bílé soboty se vlastně neděje nic. Neboť je zde velké pokušení využít prázdnotu Bílé soboty pro poslední praktické přípravy nadcházející oslavy Velikonoc. Kdo využije Bílou sobotu pro mnoho praktických věcí a nevěnuje se vlastnímu liturgicko-spirituálnímu charakteru tohoto dne, tomu hrozí, že mu unikne, jak se v obsahu Bílé soboty naznačuje zkušenost vzkříšení, aniž by byla konkrétně uchopitelná a pojmenovatelná. Jak „praktické“ a ekonomické by bylo připojit slavnost vzkříšení bezprostředně na zvěstování smrti Ježíše: Boží lid by se nemusel po liturgii Velkého pátku rozejít do temnoty, která je pro mnoho lidí zatěžující. Možná, že jsme si tak zvykli na průběh liturgie Svatého týdne a Velikonoc, že nám připadá těžké vnímat to, co je vlastní Bílé sobotě. Bílá sobota možná představuje „oko hurikánu“ smrti a vzkříšení: před tím se ve smutku (zpřítomnění Ježíšova utrpení a smrti) zintenzivňují emoce a pohnutí, stejně tak posléze v radosti z objevení prázdného hrobu a utváření vzrůstající jistoty vzkříšení – na Bílou sobotu je však všechno v klidu, nic se nepohne: Tak, jako oko hurikánu, by se svou absencí

událostí mohla být Bílá sobota středem zkušenosti smrti a vzkříšení – ovšem snadno přehlédnutelným.

Situace, v níž tíšňová pastorec v případě náhlé smrti doprovází pozůstalé, odráží cosi jako „už ne“ a „ještě ne“ Bílé soboty: „vlastně“ už není příliš co „dělat“, než především být tady pro pozůstalé. V popředí doprovázení nejsou ani řeči, ani jednání. Avšak ústřední je pro tíšňovou pastorec to, co je také konstitutivní pro zkušenost Velikonoc: rozloučení s mrtvým člověkem. Tak jako ženy, které za ranního šera šly k Ježíšovu mrtvému tělu (Mt 28, 1; Mk 16, 1; Lk 24, 1; Jan 20, 1), jde pastorační pracovník s pozůstalými – kde je to možné – k mrtvému tělu zemřelého. To, co se ve zprávách o vzkříšení ve čtyřech evangeliích a v liturgii Svatého týdne a Velikonoc vyjadřuje časově zhuštěně a co se zpřítomňuje, ovšem trvá jako psychický proces u truchlících lidí měsíce a roky.

Pastorec tváří v tvář náhlé smrti je v podstatě pastorační Bílé soboty. Jako velikonoční člověk mám sílu konfrontovat se s Bílými sobotami v životech druhých lidí. Ne stále a ne vždy – avšak přesto tam, kde je to žádoucí. To není nikdy lehké a nikdy to také lehké nebude. Když se vystavuji Bílé sobotě dnes, setkávám se se strachem a smutkem lidí kolem Ježíše tehdy. Setkávám se s důvodem křesťanské naděje a víry.

*Dr. phil. Andreas Müller-Cyran, lic. phil. je jáhnem římskokatolické církve
a vedoucím Oddělení tíšňové pastorec Arcibiskupství v Mnichově.*

překlad: Mgr. Marta Rynešová